

*Гузь Володимир Васильович,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової освіти*

*Гузь Наталія Василівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького*

В умовах сучасної системи освіти в Україні, яка зазнає докорінних змін, пов'язаних із ускладненням суспільних вимог до висококваліфікованих спеціалістів, нові реалії педагогічної діяльності об'єктивно створюють передумови для вдосконалення самої освіти, оволодіння сучасними технологіями навчання – системою знань, умінь і навичок, необхідних для успішної організації навчального процесу у вищій школі, підготовці фахівців. Активно розробляються «моделі спеціалістів», їх кваліфікаційні характеристики, які обумовлюють організацію навчально-виховного процесу у ВНЗ. Зростання ініціативності особистості, характерне для громадянського суспільства, розкриває перед студентською молоддю право на вільний вибір в організації своєї діяльності і розвиток необхідних для цього якостей, серед яких важливою є здатність до прогнозування наслідків своїх дій як для суб'єктів, так і для оточуючих їх людей. Право на власний вибір професійної діяльності і на самостійне прийняття рішення передбачає і відповідальність особистості за їх наслідки-результати. Саме у відповідальності особистості фокусуються такі важливі її якості, як високоякісне виконання діяльності, любов до своєї справи та здатність до постійного морально-практичного оцінювання своїх результатів.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки в нашій країні однією з найбільш актуальних явилася проблема протиріччя між сьогоденними вимогами до зросту знань студента і рівнем сформованості його відповідальності, як важливої умови, що забезпечує успішне виконання цих вимог. Факти свідчать про те, що частина студентів вищої школи несвідомо ставиться до своїх навчальних обов'язків, не завжди використовує свій потенціал.

Причинами вищезазначених явищ ми вважаємо недооцінку значущості такої важливої якості особистості студента, як відповідальність і недостатню роботу ВНЗ з його формування в процесі фахової підготовки. Тому в вищій школі мають бути створені максимально сприятливі умови для вияву й розвитку здібностей і таланту студентської молоді, для її самовизначення, для формування відповідального ставлення в процесі навчання.

Метою статті є теоретичне вивчення проблеми відповідального ставлення студентів до навчання у вищій педагогічній школі.

Проблема відповідальності розглядається в ряді робіт учених як соціальна категорія (С. Анісімов, Л. Архангельський, І. Бех, С. Болотов, М. Боришевський, Л. Грядунова, В. Ігнатівський, А. Плахотний, Ю. Рева, Р. Скульський, А. Слобідський, Л. Торунцова, Н. Фокіна, І. Цветаєва, Б. Яковлев).

У психологічній літературі відповідальність виступає як психічний стан особистості (Б. Ананьєв, Л. Божович, А. Ковальов, О.М. Леонт'єв, К. Муздибаєв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе). Аналіз педагогічної літератури засвідчує, що проблема формування відповідального ставлення та різні її аспекти досліджували К. Абульханова-Славська, О. Алфєров, Н. Бібік, Ф. Борисова, М. Боришевський, В. Городенко, А. Гувер, С. Елканов, І. Пальшкова, О. Савченко, В. Татенко та інші. Проблеми підготовки студентів до професійної діяльності та формування відповідального ставлення до навчання були присвячені роботи О. Абдуліна, Л. Башлакова, Н. Бібік, О. Богуд, Р. Буре, Е. Гладкова, Т. Котик, Н. Кузьміної, Н. Мороз, В. Сластьоніна, Р. Хмелюк. С. Ожегов відповідальність розглядає як «необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, вчинки, бути відповідальним за них» [7, с.29]. У словнику з етики за редакцією І. Кона відповідальність розглядається «як категорію етики, що характеризує особистість з погляду виконання нею моральних вимог, пропонованих суспільством; ступінь участі особистих і соціальних груп як у їх власному моральному удосконаленні, так і в удосконаленні суспільних відносин» У психолого-педагогічній науці відповідальність вважається моральною характеристикою особистості, тому не випадково дослідники Л. Колберг, Т. Ліскона, К. Хеллама вважають, що «сформованість внутрішньої відповідальності є критерієм оцінки рівня її моральної зрілості загалом» У філософському енциклопедичному словнику «відповідальність – це філософсько-соціологічне поняття, що відбиває об'єктивний, історично конкретний характер взаємин між особистістю, колективом, суспільством з погляду запропонованих ними взаємних вимог [6]. Основним у визначенні відповідальності як філософської категорії виступає суспільна природа людини. Саме суспільні умови життя покладають на кожного індивіда цілком визначені обов'язки, за виконання яких він відповідає. В основі громадянського життя лежить виробництво, трудова діяльність людини в кожній з галузей. Оскільки відповідальність зароджується і складається на основі тих обов'язків, що покладаються на людину в процесі колективної трудової діяльності, і за яку вона, як свідомий учасник цих дій, несе відповідальність.

Отже, відповідальність, як і інші цінності людини, виявляються у процесі діяльності. К. Абульханова-Славська, М. Боришевський, В. Татенко та інші безспідставно вказують на прояви суб'єктності у сфері свідомості, що забезпечує цілісність його психічного життя, використання власних потенцій у процесі навчання як діяльності. Отже, рівень розвитку відповідальності особистості виявляється як виконувана нею діяльність. Визначальним і найдійовішим чинником, що зумовлює продуктивність будь-якої діяльності, є ставлення людини до неї. Будь-яка діяльність потребує максимум уваги, пильності, терплячості, але, у першу чергу, явно вираженого бажання виконувати її.

Система психологічних ставлень особистості є одним із значущих чинників формування гуманістично спрямованого, всебічно розвинутого та соціально активного індивіда. Наявність у підростаючої особистості позитивного ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе і до провідної діяльності є основною умовою її гармонійного та всебічного розвитку. В зв'язку із згаданим вище, пошуки ефективних шляхів і засобів розвитку такого ставлення є важливим завданням психологічної науки та педагогічної практики.

Проблема ставлень залишається однією з найактуальніших у сучасній психологічній науці. Різні підходи до розгляду даної проблеми висвітлено в працях К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, О.О. Бодальова, Л.І. Божович, О.Ф. Лазурського, Б.Ф. Ломова, В.С. Мерліна, В.М. М'ясищева, Ю.О. Приходько, С.Л. Рубінштейна та ін.

Провідним видом діяльності в студентському віці виступає учбова діяльність. У процесі виконання учбової діяльності не лише розвиваються особистісні якості студента, а й виробляється особистісне ставлення до цього виду діяльності.

Поняття «ставлення» і «ставлення до навчання» розкриваються в контексті проблем розвитку особистості.

Доведено, що дані феномени привертають до себе увагу в теоретичному і прикладному аспектах. Згідно з концепцією ставлень особистості В.М. М'ясищева, індивідуальна система суб'єктивно-оцінних, свідомо вибіркових ставлень людини до оточуючої дійсності, що є інтеріоризованим досвідом взаємин з іншими людьми у соціумі, виступає психологічним ядром особистості. Вчений вважав ставлення основною психологічною категорією, оскільки особистість — це складна система ставлень людини.

В.М. М'ясищев утвердив феномен «психологічні ставлення» людини, які в розгорнутому вигляді являють цілісну систему індивідуальних, вибіркових свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності [5].

Проблема ставлення до учбової діяльності є важливою частиною загальної проблеми ставлень особистості. Учбова діяльність постійно співвідноситься з особливим відповідальним ставленням суб'єкта до предмета навчання. Ставлення до учбової діяльності є одним із значущих психологічних чинників активності індивіда в даному виді діяльності та її ефективності.

Різні підходи до розгляду даної проблеми висвітлені в працях К.О. Абульханової - Славської, Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, О.О. Бодальова, О.Ф. Лазурського, Б.Ф. Ломова, В.С. Мерліна, В.М. М'ясищева, С.Л. Рубінштейна, О.К. Дусавицького, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, А.К. Маркової, М.В. Матюхіної, С.Л. Рубінштейна, П.М. Якобсона та ін.

У структурі психологічних ставлень особистості містяться: потреби, мотиви, інтереси, переконання; оцінки, емоції, почуття; воля, увага (В.С. Мерлін, В.М. М'ясищев). Ставлення виявляються в емоційних реакціях, діях та вчинках особистості [4].

Для з'ясування смислу феномену «ставлення до навчання», розглянемо детальніше поняття «навчання». У педагогічній психології існує багато підходів до визначення поняття «навчання». Дослідники розглядають навчання як вид групової діяльності, що включає навчальну та учбову діяльність; як управління процесом засвоєння знань; як виявлення пізнавальної активності школярів і формування у них умінь самостійно «добувати» знання; як передачу суспільно - історичного і соціокультурного досвіду підрастаючому поколінню.

І. О. Зімня вважає, що «навчання у найбільш вживаному розумінні цього поняття означає цілеспрямовану, послідовну передачу (трансляцію) суспільно – історичного, соціокультурного досвіду іншій людині (чи людям) у спеціально організованих умовах сім'ї, школи, вишу, спільноти» Дослідниця, також, виокремлює того (або тих), хто навчається(для прикладу, школяра) і того, хто навчає (тобто, вчителя) [2, с. 91].

Досліджуючи психологічні основи управління учбовою діяльністю, Є. І. Машбиць зазначає, що навчання — це система, що містить два взаємодіючі компоненти: 1) навчальну діяльність (діяльність викладача); та 2) учбову діяльність (діяльність студентів) [3].

Водночас, дослідники звертають особливу увагу на те, що навчальна діяльність, спрямована на досягнення студентами навчальних цілей, виконує управлінську функцію щодо учбової діяльності.

Не вважаючи на відмінності у визначенні поняття «навчання», більшість науковців сходяться на думці, що навчання слід розглядати як систему, яка складається з учбової та навчальної діяльності, що тісно взаємопов'язані між собою. Виходячи з такого розуміння поняття «навчання», визначимо феномен «ставлення студента до навчання».

Ставлення студента до навчання — це система, що включає ставлення школяра до навчальної діяльності, тобто до діяльності викладача, та ставлення до учбової діяльності, тобто до власної діяльності як суб'єкта учбової діяльності. Під поняттям «ставлення студента до навчання» ми розуміємо частково динамічну, частково усталену систему усвідомлених вибіркових зв'язків особистості як суб'єкта учбової діяльності з різними за значущістю, суб'єктивно оціненими, на основі життєвого досвіду та оцінок з боку значущих інших, об'єктами і суб'єктами навчання, що вирізняються певним емоційним забарвленням і спрямовують поведінкову та учбову діяльність особистості.

Розуміння сутності відповідальності – явище суб'єктивне, кожна людина усвідомлює його по-своєму в залежності від рівня її освіченості, культури, почуттів обов'язку, совісті, міри задоволення тих чи інших потреб тощо, таке означення ми зустріли у З. Нижникевич. Дослідник зазначає, що відповідальність - це застосований у різноманітних джерелах контроль над діяльністю суб'єкта з погляду виконання ним прийнятих норм і правил [6].

Відповідальність як якість особистості формується в процесі спільної діяльності у результаті інтеріоризації соціальних цінностей, норм і правил. Чітко усвідомлюючи свої громадянські та особистісні обов'язки, студент не завжди проявляє ініціативу та творчість у процесі навчання. За таких умов у педагогічному процесі спостерігаємо протиріччя, яке виявляється між «хочу», «бажаю», з одного боку, та «потрібно», «мушу», з іншого, таке «протиріччя часто викликає внутрішню психічну напруженість», що спонукає до осмислення та переосмислення предмета своєї діяльності [1].

Відповідальне ставлення – це потенціал психічної реакції особистості у зв'язку з яким-небудь предметом, процесом чи фактом діяльності. Воно цілісне, як і сама особистість. Дослідження особистості у значній мірі є дослідженням її ставлень. Загальнотеоретичною основою формування відповідального ставлення до професійного навчання та до обраної професії є положення психологічної науки про формування позитивного ставлення до навчальної діяльності.

Розвиток відповідального ставлення майбутнього фахівця до обраної професії вважається ефективним в тому випадку, якщо він: ознайомлений з вимогами та умовами праці в конкретному середовищі, обізнаний з ціннісно-значущими потребами суспільства в професії; обізнаний з мірою застосування своїх схильностей, інтересів, стилю міжособової професійної взаємодії.

Вивчення й аналіз літератури з досліджуваної проблеми дозволяє говорити про те, що оптимізація ставлення до професійного навчання являє навчальної роботи учня. Другий шлях виховання позитивного ставлення до професійного навчання – формування навчальних інтересів. Він простежується безпосередньо в організації учбової діяльності. Ці особливості, покликані зробити засвоєння програми більш легким і ефективним і відповідним цілям розвитку учнів, мають ще одну властивість, – сприяють становленню навчальних інтересів. Сильний інтерес (хоча і короточасний, нестійкий спочатку) викликають додатковий «розвиваючий» матеріал, звернення до безпосереднього досвіду студентів, широке використання творчих завдань, практичних дій, екскурсій, що носять пізнавальний характер (Ю. Бабанський, О. Киричук, Г. Щукіна).

Розглядаючи відповідальність у контексті собою власну форму зусиль студентів ВНЗ, яка впливає із відповідального ставлення до своїх обов'язків і характеризує його моральний розвиток.

Ставлення до професійного навчання виражає єдність пізнавального, емоційного і вольового або поведінкового компонентів, тобто ставлення до навчання проявляється у знаннях та уявленнях студентів ВНЗ, у їх емоційному стані під час занять, у здатності до подолання труднощів та перешкод, у відповідних і характерних для цих учнів способах дій. Структуру ставлення до професійного навчання визначає мотиваційна сторона. Перший шлях виховання позитивного ставлення до навчання – створення стійкої мотивації досягнення успіху на базі достатньо високої адекватної самооцінки. Цей шлях реалізується тільки при певній ефективності ставлення студентів до процесу та результатів навчання, як умови їх професійного становлення, на основі вивчення літературних джерел приходимо до

висновку, що відповідальне ставлення до навчання – це складне психологічне утворення, яке тісно пов'язане з інтересами людини, її мотивами, здібностями, світосприйманням, емоціями тощо. Відповідальність пов'язана з такими цінностями, як почуття обов'язку, совість, дисциплінованість, готовність оволодіти майбутньою професією. Відповідальність – результат планомирного й цілеспрямованого впливу на свідомість та поведінку особистості.

Таким чином, під відповідальним ставленням до навчання розуміють глибоко усвідомлену і внутрішньо умотивовану готовність до діяльності, спрямованої на виконання свого особистісного та громадянського обов'язку в навчанні. Воно виявляється у прагненні студентів до оволодіння навчально-пізнавальною інформацією та умінні реалізувати це прагнення.

Проведене теоретичне дослідження не охоплює усіх аспектів проблеми. Спираючись на зроблений теоретичний аналіз проблеми і виконане експериментальне дослідження, можна окреслити наступний перспективний напрямок роботи у своєму дослідженні ми прагнемо виявити характер, структуру та значення уявлень студентів про сутність відповідального ставлення до навчання, отримати достатньо повну характеристику існуючого рівня сформованості відповідального ставлення до навчання майбутніх фахівців.

Крім того для підготовки майбутніх фахівців до здійснення відповідального ставлення до навчальної діяльності як центральної в професійній діяльності виникає потреба у створенні теоретично обґрунтованої структурно-функціональної моделі цього процесу та розробці психологічних технологій формування відповідального ставлення майбутніх фахівців до професійного навчання.

Резюме. В статті розглядається проблема відповідального ставлення майбутніх фахівців до професійного навчання. Розкрито поняття «відповідальність», «ставлення», «ставлення до навчання», «відповідальне ставлення до навчання» питання формування відповідального ставлення майбутніх фахівців до навчання як чинника гармонізації освітнього простору. Обґрунтовано значимість розвитку відповідального ставлення студентів до навчання та до обраної професії. Розкрито шляхи виховання відповідального ставлення майбутніх фахівців до професійного навчання. Зазначений перспективний напрямок дослідження: розробка структурно-функціональної моделі відповідального ставлення до навчання та психологічних технологій формування відповідального ставлення студентів до професійного навчання.
Ключові слова: відповідальність, ставлення, ставлення до навчання, відповідальне ставлення до навчання.

Резюме. В статье рассматривается проблема ответственного отношения будущих специалистов к профессиональному обучению. Раскрыто понятие «ответственность», «отношение», «отношение к учебе», «ответственное отношение к учебе» вопросы формирования ответственного отношения будущих специалистов к обучению как фактора гармонизации образовательного пространства. Обосновано значимость развития ответственного отношения студентов к учебе и к избранной профессии. Раскрыты пути воспитания ответственного отношения будущих специалистов к профессиональному обучению. Указано перспективное направление исследования: разработка структурно-функциональной модели ответственного отношения к учебе и психологических технологий формирования ответственного отношения студентов к профессиональному обучению. **Ключевые слова:** ответственность, отношение, отношение к обучению, ответственное отношение к обучению.

Summary. The problem of the future experts responsible attitude to training. Discloses the concept of "responsibility", "attitude", "attitudes to learning", "responsible attitudes to learning" questions of formation of future professionals responsible attitude to learning as a factor in the harmonization of educational space. Justified by the importance of responsible attitude of students to learn and to his chosen profession. Path disclosure education of future professionals responsible attitude to training. Indicated a promising line of research: the development of structural and functional model of responsible attitude to learning and psychological techniques of forming a responsible attitude to training students. **Keywords:** the responsibility, attitude, attitude toward learning, responsibility for learning.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 336 с.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов / И. А. Зимняя. — Изд. второе, доп., испр. и перераб. — М.: Логос, 2002. — 384 с.
3. Машбиц Якунин В. А. Педагогическая психология: Учеб. пособие / В. А. Якунин — 2-е изд. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2000. — 349 с.
4. Мерлин В.С. Принципы психологической характеристики типов личности // Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974. – С. 226-250.
1. Мясичев В.Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека// Психологическая наука в СССР. – М.: АПН РСФСР, 1960. – Ч. 2. – С. 110-125.
2. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л.: Наука (Ленингр. отд.), 1983. – 240с.
3. Ожегов С.М. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1986. – 797 с.